

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2018

ARAŐTIRMA
Research

Tâbi'ûn Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)

Yunus Emre Gördük

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

yegorduk@balikesir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-7603-7705>

Geliş Tarihi / Received: 01.05.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.06.2018

Öz

Biyografik çalışmalar, bir şahsın hayatı hakkındaki bilgilerin bir arada görülebilmesi açısından önemlidir. Bu makalede mevaliye mensup tâbiilerden olan Mesrûk b. el-Ecda', biyografik açıdan ele alınmıştır. Önde gelen sahâbilerden Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencisi olan Mesrûk, aynı zamanda Küfe tefsir okulunun önemli temsilcilerindendir. Abdullah b. Mes'ûd'un dışında yüzlerce sahâbîyi gören; bunlar arasında özellikle Hz. Âişe'den çok istifade eden Mesrûk, kendi çağında tâbiün âlimlerine ve onları takip eden kuşağa hadis ve tefsirde üstadlık yapmıştır. Bununla birlikte Mesrûk'un hayatı hakkında yapılmış detaylı, müstakil bir çalışmaya maalesef rastlanmamaktadır. Biyografik makale türüne katkı sağlamasını umduğumuz bu çalışmada, Mesrûk'un hayatına dâir ulaşabildiğimiz her türlü detay toplanmıştır. Bir araya gelen bütün bu bilgiler nazara alındığında; ortaya takva üzere son derece dikkatli bir hayat süren, ilmiyle âmil olan ve siyasi kargaşalardan mümkün mertebe uzak duran bir tâbi'î âlimi portresinin çıktığı görülmektedir. Mesrûk ibadet ve zuhd açısından zirve şahsiyetlerden olduğu gibi, kadılık ve zekât âmilliği gibi devlet işlerini de üstün başarıyla icrâ etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tâbi'ûn, Mevâli, Müfessir, Mesrûk, Biyografi.

An Important Mufassir in the Tabi'ûn Period: Masrûq Ibn al-Ajda' (A Biographical Research)

Biographical studies are important in that information about a person's life can be seen together. Masrûq Ibn al-Ajda, the one of mawali tabioün, is taken from the biographical point of view in this article. Masrûq is a prominent representative of the Kufa Tafsir school and also a student of Abdullah Ibn Mas'ûd, who is one of the leading sahabis (companions). Masrûk saw hundreds of sahabis (companions) besides the Ibn Mas'ûd and especially he has benefited from Hazrat Aisha among them by learning hadith and tafsir. He also taught to the scholars of tâbioün and the followers of them in hadith and tafsir in his own age. Nevertheless unfortunately no detailed and specific study of the life of Masrûk is found. In this work which we hope to contribute to the biographical article, every detail we can reach for Masrûk's life is collected. When all this information is gathered together; it appears that a portrayal of a tâbi'î scholar, who was lived a very careful life with taqwa, is emerged. Moreover, he had practiced his knowledge perfectly in his life and remained as far away as possible from political turmoil. As well as being from the top personalities in terms of worship and zuhd, Masrûk has performed with great success the state affairs such as judgeship in court and responsibility of zakât.

Keywords: Tafsir, Tabioün, Mawâli, Mufassir, Masrûq, Biography.

Atıf / Cite as

Gördük, Yunus Emre, "Tâbi'ûn Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)", *Marife*, 18/1 (2018): 193-213.

Giriş

Biyografik çalışmalar, genelde bütün akademik alanlar, özelde ise sosyal bilimler ve temel İslami ilimler açısından büyük önem arz etmektedir. Zira bir şahıs hakkında onlarca bazen yüzlerce kaynaktan dağınık bir şekilde bulunan birçok bilgiyi toplu şekilde görmek ve istifade etmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Şahıslar hakkında bilgi veren tabakât ve ricâl kaynaklarının başlı başına bir edebiyat oluşturduğu yadsınamaz; ancak bu eserlerde, telif edildikleri zaman diliminin şartlarına göre, muhtevaya dâhil edilen her şahıs hakkında ulaşılabilen bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgiler bazen birkaç satırı geçmemektedir. Bugün İslâmî ilimlere dair eserlere, eskiye nazaran çok daha kısa bir sürede ve daha etkin bir şekilde erişebilmek mümkündür. Bu imkân, ayrıntılı biyografik çalışmaları da geçmişe göre daha mümkün hale getirmiştir. Bununla birlikte ne yazık ki biyografik çalışmalar açısından zengin bir akademik birikimimizin olduğunu söylemek pek kolay değildir.

Bu makalede tâbiûnun mevâlî kısmından ve meşhur müfessirlerinden olan Mesrûk b. el-Ecda' biyografik açıdan ele alınacaktır. Mesrûk b. el-Ecda' hakkında görebildiğimiz kadarıyla henüz müstakil bir kitap yahut makale çalışması yapılmamıştır. *Diyanet İslam Ansiklopedisi'*nde "Mesrûk b. el-Ecda'" adlı maddenin de son derece özet bir bilgi içerdiği ve toplamda yarım sayfayı geçmediği görülmektedir.¹ Bu durum böyle bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Zira en meşhur sahâbî müfessirlerden Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencisi olan Mesrûk, bir ekol kabul edilen Kûfe Tefsir Mektebi'nin önde gelen temsilcilerindendir. Şimdilik Mesrûk'un hayatının ele alınacağı bu makale, ileride yapılacak olan daha kapsamlı ve daha detaylı bazı çalışmaların ilk adımı hüviyetindedir.

1. İsmi, Künyesi, Ailesi

Mesrûk b. el-Ecda' tâbiûnun büyüklerinden ve muhadramûndandır. Yani Hz. Peygamber (sas) hayattayken İslam'a girdiği halde, kendisine onu görmek nasip olmamıştır.² Kûfe ehlinen ve tâbiûnun ilk tabakasından sayılmaktadır.³ Zehebî onu ilk kuşak tâbiûnler arasında 17. sırada zikreder.⁴ İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivâyette asıl adının Abdurrahman b. Mâlik b. Ümeyye olduğu ve "Abdurrahman" isminin ona Hz. Ömer tarafından verildiği aktarılır. Bu rivâyete göre adını soran Hz. Ömer'e "Mesrûk b. el-Ecda'" demesi üzerine ondan "el-Ecda' şeytandır sen Rahman'ın kulusun (Abdurrahman)" karşılığını almıştır.⁵ İkinci bir rivâyete göre ise Hz. Ömer, "el-Ecda' şeytandır, oysaki sen Mesrûk b. Abdurrahman'sın" demiştir.

¹ Bk. Erul, Bünyamin, "Mesrûk b. el-Ecda'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, ss. 336-337.

² Zehebî, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, V, 24.

³ İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Ebu'l-Muzaffer Sıbt, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Heyet, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Şam 2013, VIII, 234.

⁴ Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IV, 63-69.

⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, VI, 138-139. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, I, 338-339.

Şu halde “el-Ecda” Mesrûk’un babasının adıdır ve Hz. Ömer onun kullandığı bu künyeyi değiştirmiştir.⁶ Tabakât kitaplarındaki hâkim kanaatin bu ikinci rivâyet ekseninde olduğu görülmektedir. Öğrencilerinden olan ‘Âmir eş-Şa’bî, onun ismini dîvanda (resmî devlet belgelerinde) “Mesrûk b. Abdurrahman” şeklinde gördüğünü ve ona bunun sebebinin sorunca, “Beni Ömer bu şekilde isimlendirdi.” cevabını aldığını söylemiştir.⁷ Bazı rivâyetlerde Hz. Ömer’in bunu yaparken, “el-Ecda” kelimesinin şeytanı ifade ettiğini Hz. Peygamber’den (sas) duyduğu belirtilmektedir.⁸

Mesrûk çocukken kaçırılmış ancak daha sonra bulunmuştur. Bu sebeple “سرق : çaldı, hırsızlık yaptı” kökünden ismi-i mef’ûl olan “مسروق : kaçırılan, çalınan” sıfatıyla anılmış ve bu onun ismi haline gelmiştir. Mesrûk’un babası Ecda’, kendi zamanının asillerinden sayılan, Yemen’in en güçlü ve cesur muharip sühâbîlerindendi. Hem kendisi hem de babası İslam’ı kabul ederek Müslüman olmuşlar,⁹ daha sonra kendi yurtlarından hicret ederek Kûfe’ye yerleşmişlerdir.¹⁰ Mesrûk’un dedesi olan Mâlik’in meşhur şâirlerden olduğu kaydedilmektedir.¹¹ O aynı zamanda büyük kahraman ve cengâver sahâbî ‘Amr b. Ma’dikerib’in (ö. 21/641?)¹² kızkardeşinin oğlu yani yeğenidir.¹³ Mesrûk’un Kûfe’ye yerleşmeden önce, Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti esnasında Medîne’ye geldiği de belirtilmektedir.¹⁴

Mesrûk’un “Ebû Ümeyye” ve “Ebû Âişe” künyeleriyle anıldığı, ikincisinin daha sahih olduğu bildirilmiştir.¹⁵ Ahmed b. Hanbel’in de “Ebû Âişe” künyesini

⁶ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 139; İbn Ebî Hayseme, Ebûbekir Ahmed Züheyr, *Târîhu’l-kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, el-Fârûku’l-Hadîse li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr, Kâhire 2006, II, 87; Bâcî, Ebu’l-Velîd Süleyman b. Half el-Kurtubî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh*, Dâru’l-Livâ, Riyad 1986, II, 747; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dimaşk*, thk. ‘Amr b. Garâme el-Umrevî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, XLII, 400; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, V, 24.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 339; Cürcânî, Ebû Ahmed b. Adî, *el-Kâmil fi duafâ’r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud/Ali Muhammed Muavvid, el-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997, VIII, 169; Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Tezhîbu’l-esmâi ve’l-luğât*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut ty., II, 88.

⁸ Bk. Ebû Dâvud, “Edeb”, 70; İbn Mâce, “Edeb”, 31; İbn Ebî Hayseme, *Târîhu’l-Kebîr*, II, 87; 3: 110, 127; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, V, 24.

⁹ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002, XV, 311; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 401, 403; Nevevî, *Tezhîbu’l-Esmâ*, II, 88; Mizzî, Cemalüddin Ebu’l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman, *Tezhîbü’l-kemal fi esmâ’r-ricâl*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980, XXVII, 452-453; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 40.

¹⁰ Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddin el-Bekcerî el-Hıkrî, *İkmâlu tezhîbi’l-kemâl fi esmâ’r-ricâl*, thk. Ebû Abdîrrahman Âdil b. Muhammed/Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim, el-Fârûku’l-Hadîse li’t-Tıbbâ’ati ve’n-Neşr, Kahire 2001, XI, 155.

¹¹ Dârekutnî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî, *el-Mü’telif ve’l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1986, II, 856.

¹² Bilgi için bk. Ahmet Sezikli, “Amr b. Ma’dikerîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 88.

¹³ Nevevî, *Tezhîbu’l-Esmâ*, II, 88; Mizzî, *Tezhîbü’l-Kemal*, XXVII, 454; Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 40.

¹⁴ Hayreddin b. Mahmûd Ziriklî, *el-A’lâm*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 2002, VII, 215.

¹⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 139; Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Sa’id er-Râzî, *el-Künâ ve’l-Esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1421/2000, II, 695.

kaydettiği görülür.¹⁶ Kezâ Buhârî onun “İbn Abdurrahman” ve “Ebû Âişe” künyelerini kaydeder.¹⁷ İbn ‘Asâkir’in naklinde “Ebû Ümeyye” künyesinin yanlış bilgi olduğu belirtilmekte¹⁸ ayrıca “Ebû Hâşim” künyesi de onun kullandığı bir künye olarak zikredilmektedir.¹⁹ İbn Hibban onun adını dedeleriyle birlikte “Mesrûk b. el-Ecda’ b. Mâlik b. Mürr b. Selâmân b. Ma’mer b. el-Hâris b. Sa’d b. Abdillâh b. Vedâe b. ‘Amr b. ‘Âmir el-Hemedânî” olarak zikretmiştir.²⁰ Zehebî’nin kaydı ise, “Mesrûk b. el-Ecda’ b. Mâlik b. Ümeyye b. Abdillâh b. Mürr b. Selman (veya Selâmân²¹) b. Ma’mer b. el-Hâris b. Sa’d b. Abdillâh b. Vâdia’ b. Ömer b. ‘Âmir b. Nâşih b. Dâfi’ b. Mâlik b. Cüşem b. Hâşid b. Cüşem b. Hayvân b. Nevf b. Hemdân” şeklindedir.²² Mesrûk “el-Fakîh”, “el-İmâm”, “el-Kudve” ve “el-‘Alem” lakaplarıyla anılmıştır.²³ “el-Hemdânî”, “el-Vâdiî” ve “el-Kûfî” de onun nisbeleri arasındadır.²⁴

2. Siyasi Yönü

Mesrûk, Abdullâh, Ebû Bekir ve Münteşir adlarındaki üç kardeşiyle birlikte Kâdisiye savaşına katılanlardanandır. Üç kardeşi şehit olmuş kendisi de bu savaşta yaralanmıştır. Aldığı darbeyle Mesrûk’un bir eli kötürüm kalmış ayrıca kafatasını parçalayıp beynine ulaştığı söylenen bir yara almıştır. Bu darbenin onun kafatasında bıraktığı kalıcı izden dolayı ona “رَجُلٌ مَأْمُومٌ”²⁵ denilmiştir. O, söz konusu yarası için, “Bunun başımda olmasına memnunum. Çünkü eğer o olmasa ben de bu fitne ve karışıklıkların (Hz. Ali zamanındaki fitneler) bir parçası olabilirdim.” demiştir.²⁶

Mesrûk’un Hz. Osman taraftarlarından olduğu, sonra onlardan ayrılarak Kûfe’ye yerleştiği söylenmiştir.²⁷ Hz. Osman zamanındaki karışıklıkta, Şüreyh b. el-Hâris, el-Esved b. Yezîd ve Abdullâh b. ‘Akîm ile birlikte Kûfelileri Medîne ehline yardım için teşvik edenler arasında Mesrûk’un da olduğu nakledilmiştir.²⁸ Bundan dolayı olacak ki Hz. Âişe, Hz. Osman katledildiği zaman ona, “Önce onu kirlerinden arınmış tertemiz bir elbise gibi terk edip bıraktınız, daha sonra yanaşarak bir

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-Künâ*, thk. Abdullâh b. Yusuf el-Cedî’, Mektebetü Dâri’l-Aksâ, Kuveyt 1985, s. 109.

¹⁷ Buhârî, Ebû Abdullâh İsmail b. İbrahim el-Cu’fî, *et-Târîhu’l-kebir*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmanîyye, Haydarâbad ty., VIII, 35.

¹⁸ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 399.

¹⁹ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 439.

²⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmanîyye, Haydarâbâd 1973, V, 456.

²¹ Bu ismin “Süleyman” şeklinde kaydedildiği de görülmektedir. Bk. Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Meğâni’l-ahyâr*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2006, III, 30.

²² Zehebî, *Siyeru A’lâm*, V, 24.

²³ Zehebî, *Tezkiretü’l Huffâz*, I, 40; a. mlf., *Siyeru A’lâm*, V, 24.

²⁴ Buhârî, *Târîh*, VIII, 35; Ebû Bişr ed-Dülâbî, *el-Künâ*, II, 695; Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed, *el-Hidâye ve’l-irşâd fi ma’rifeti ehli’s-sikati ve’s-sedâd*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1986, II, 730.

²⁵ Kafatasına/beynine darbe/yara alan kişiye “مَأْمُومٌ” denilmektedir. Bk. İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 432 (Muhakkikin notu).

²⁶ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 139-140; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 431-432.

²⁷ Ebû Bişr ed-Dülâbî, *el-Künâ ve’l-Esmâ*, II, 695.

²⁸ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 320; Endelûsî, Ebû Abdillâh el-Mâlikî, *et-Temhîd ve’l-Beyân fi Makteli’s-Şehîd Osman*, thk. Mahmûd Yusuf Zâid, Dâru’s-Sekâfe, Katar 1985, s. 113.

koçun boğazlanması gibi onu boğazladınız!" demiştir. Bunun üzerine Mesrûk ona, "Bu senin işin. Sen insanlara mektup gönderip ona karşı isyan etmelerini emretmedin mi?" karşılığını vermiştir. Hz. Âişe ise, "Müminlerin iman ettiği, kâfirlerin inkâr ettiği Allah'a yemin olsun ki hayır! Ben onlara beyaz (kağıt) üzerine siyah (mürekkep) ile (bir mektup) yazıp göndermedim. Nihayet şimdi oturduğum bu yerimde oturdum ve olanlara müdahale etmedim." diye cevap vermiştir. 'A'meş bu diyalogla ilgili ta'likinde onların, söz konusu mektubun Hz. Âişe'nin bazı sözleri üzerine yazıldığı kanaatinde olduklarını belirtmiştir.²⁹ Burada Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ın bazı uygulamalarına muhalif olduğunu düşünmek mümkün ise de, bazı sözü makbul sahâbîlerin ağzından sahte mektupların da yazıldığı ve fitne ateşinin körüklendiği anlaşılmaktadır.³⁰

Mesrûk, Hz. Ali'nin Nehrevan'da Haricîlerle yaptığı savaşa katılanlar arasındaydı.³¹ Siyasi karışıklıkların adeta tavan yaptığı Kûfe bölgesinden olduğu halde, iç karışıklıkların ve dâhili harplerin içinde bulunmamıştır.³² Örneğin Hz. Ali ve taraftarları ile diğer bazı sahâbîlerin liderlik ettiği Müslüman gruplar arasında cereyan eden (Cemel ve Siffin gibi) harplere katılmamıştır.³³

Mesrûk, neden ağır davrandığını ve fitne zamanı herhangi bir çatışmaya katılmadığını soranlara mukabil, "Bunu Allah için size hatırlatıyorum. Birbirinize karşı saf tuttuğunuz, silah çektiğiniz ve birbirinizle vuruştüğünüz zaman semadan bir kapı açılabilir ve hepiniz bakakalsanız; ardından o kapıdan bir melek iki safın arasına inse ve 'Ey İman edenler, birbirinizin malını kendi aranızda bâtil bir şekilde (haram sebeplerle) yemeyiniz. Ancak sizden karşılıklı bir rıza sonucu doğan ticâret (malı) olursa bu müstesna. Kendi kendinizi de (birbirinizi) öldürmeyin. Muhakkak ki Allah size karşı Rahîm'dir'³⁴ âyetini okusa, bu sizi o savaştan alıkoyar mıydı? Ne dersiniz?" şeklinde bir soru sormuştur. Onlar "Evet" cevabını verince de, "Allah'a yemin olsun ki, O (Allah) semadan bir kapı açmış ve bu âyeti Peygamberinizin (sas) lisanına değerli bir melek Cebrâil (as) ile indirmiştir. Mushaflarınızda halen muhkemdir ve nesholunmamıştır!" demiştir.³⁵

Bazı rivâyetlerde Mesrûk'un bu konuşmayı Siffin Savaşı'nda iki saf arasında durarak yaptığı söylenmektedir.³⁶ Yine bazı nakillerde ise Mesrûk'un vefat etmeden önce Hz. Ali'nin tarafında bulunmayıp geri kaldığı için istiğfar ettiği söylenmiştir.³⁷ Her halükârda onun bu hadiselerde herhangi bir rol üstlenmediği ve kimseyle savaşmadığı kesindir.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 60; İbn Şebbe en-Nümeyrî, Ebû Zeyd Ömer, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde 1979, IV, 1225.

³⁰ Hizmetli, Sabri, "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1985): 149-176.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII, 401.

³² Nedvî, Seyyid Süleyman, *Sîretü Seyyideti Âişe*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 2003, s. 323.

³³ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 140; Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *es-Sünne*, thk. 'Atuyye ez-Zehrâni Dâru'r-Râye, Riyad 1989, II, 467.

³⁴ Nisâ 4/29.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 140 (Mesrûk'un bu hitabı farklı kanallardan farklı lafızlarla da rivâyet edilmiştir. Bk. a. mlf., a. e., VI, 140-141); İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 432-433.

³⁶ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 433.

³⁷ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 434.

Mesrûk devletın memuru olarak iki yıl Silsile'de zekat toplama görevi icra etmiştir.³⁸ Öğrencilerinden Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, bahsi geçen iki yıl zarfında Silsile'de onunla beraber kaldığını söylemiştir.³⁹ Ayrıca orada yapmış olduğu görevde Abdullah b. Cübeyr'in Mesrûk'un yardımcısı olduğu da belirtilmiştir.⁴⁰

3. Manevî Dünyası ve İbadet Yönü

Mesrûk'un zâhidlerden olduğu söylenmiştir. Dünyaya tamah etmediği bilinmektedir. Bu sadette "Kim kırk yaşını doldurursa, Yüce Allah'ın huzuruna çıkmak için hazırlığa başlasın." sözü meşhurdur.⁴¹ Diğer bir nakilde Abdurrahman, Mesrûk'a, "Kişi amelinden ne zaman muaheze edilir?" diye sormuş ve ondan, "Kırk yaşına geldiği zaman. Hazırlan, tedbirli ol!" cevabını almıştır.⁴² el-Asma'î'den rivâyetle zühd konusunda zirveye ulaşan sekiz tâbiîden biri Mesrûk'tur. Diğer yedisinin ise Âmir b. Abd-i Kays, Herem b. Hayyân, Üveys el-Karanî, Ebû Müslim el-Havlânî, el-Esved b. Yezîd, Hasan el-Basrî ve er-Rebî' b. Haysem olduğu söylenmiştir.⁴³

Mesrûk'un hac yaptığı esnada zamanını sürekli ibadetle geçirdiği, öyle ki dönene kadar, secdedeyken yüzü üzeri uyuyakaldığı zamanlar hariç hiç uyumadığı,⁴⁴ normal vakitlerde de ayakları şişene kadar namaz kıldığı nakledilmiştir.⁴⁵ Mesrûk'un, "Sabahlayıp akşamlarız (yaşayıp gideriz) ancak dünyada bizi, şanı yüce olan Allah'a yaptığımız secdelerden başka hiçbir şey teselli etmez."⁴⁶ dediğini nakleden Saîd b. Cübeyr, onun derinlikli ubudiyetini bizatihi gördüğü için bunu, "Dünyada onu, Allah'a secde etmekten başka avutup teselli eden hiçbir şey yoktu."⁴⁷ şeklindeki ifadesiyle teyit etmiştir. Kezâ Mesrûk bir keresinde kendisine rastlamış ve "Ey Saîd, yüzümüzü toprağa sürüp bulamaktan başka rağbet edilecek bir şey kalmadı! Beni Allah için yaptığım secdelerden başka bir şey teselli etmiyor."⁴⁸ demiştir. "Kulun duasının müstecab olması için, Allah yolunda tozlanan yüzünü secdeye koyup istemesinden daha uygun bir hal yoktur."⁴⁹ sözü de bu ifadesini teyit eder.

³⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, II, 712.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 144.

⁴⁰ Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, IX, 324.

⁴¹ Bahâüddîn el-Cündî el-Yemenî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulemâi ve'l-Mülûk*, Mektebetü'l-İrsâd, San'â 1995, I, 87.

⁴² 'Absemî el-Kureşî, Kâdî Muhyiddîn Muhammed b. Ahmed, *Tertîbü'l-Emâli'l-Hamîsiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 338.

⁴³ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî/Dâru'l-Fikr/Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989, II, 87; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 712.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 425.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311.

⁴⁶ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsa el-Beyhakî el-Horasânî, *Şu'abu'l-İman*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, IV, 515.

⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, VII, 148.

⁴⁸ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 96; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 712.

⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 159.

Mesrûk'un günlük amelleriyle ilgili nakiller, onun zühdü ile ilgili tabloyu netleştirmektedir. Bir defasında Ramazan ayında imam olarak kıldırıldığı namazın (muhtemelen terâvih) bir rekatinde el-Ankebût sûresini okuduğu nakledilmiştir.⁵⁰ Seyahate çıktığı zaman, yanında bir tuğla ile çıktığı ve gemide bunun üzerine secde ettiği bildirilmiştir.⁵¹ Basra'nın âmili (zekât toplama görevlisi) olan Halid b. Abdillâh b. Üseyd ona bir defasında otuz bin dirhem göndermiş ancak o muhtaç olduğu halde bunu reddetmiştir.⁵² Çevresindekiler ona, bu parayı kabul etmesini, akrabalarına ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vererek bir şekilde değerlendirmesini teklif etmişlerse de onu ikna edememişlerdir.⁵³ Bir defasında yemin fidyesi olarak, vermesi gerekenden çok daha fazlasını, elli dirhemlik bir bedeli vermiştir.⁵⁴ Kezâ Mesrûk'un, kızını es-Sâib b. el-Ekra' ile evlendirirken kendisi için on bin (dirhem?!) şart koştuğu ve ona "Gelinin çeyizi de sana ait." dediği nakledilir. Daha sonra aldığı parayı mücâhidler, miskinler ve mükâteb kölelere dağıtmıştır.⁵⁵ Böyle maddî menfaat imkânlarını teperek fakirâne bir yaşamı tercih eden Mesrûk ve eşinin Fırat nehrinden tatlı su getirip satarak parasını tasadduk etmeyi çok sevdikleri de bize ulaşan nakiller arasındadır.⁵⁶

Cömertliği tevekkülle birleştiren Mesrûk kendi rızık için endişe etmez ve mütevekkilâne bir yaşam sürerdi. Bir sabah eşi Kumeyr, Mesrûk'a gelip "Ey Âişe'nin babası bugün ailen için hiçbir rızık yoktur." deyince tebessüm ederek "Yemin olsun ki Allah muhakkak rızıkımızı gönderecektir." cevabını vermiştir.⁵⁷ Onun bulaşıcı hastalıktan dolayı şehri bir müddet terk edip kaçtığı haberi şâyia bulunca eşine bu durumun aslı sorulmuş, o da asla böyle bir şeyin olmadığını ve Mesrûk'un, "Bunlar meşgul edici günlerdir. Ben ise zamanımı ibadetle geçirmek istiyorum." diyerek orayı terk ettiğini ve ibadete koyulduğunu söylemiştir.⁵⁸ Ayrıca onun, "Kim Müslüman olarak bulaşıcı hastalıkla, karın sancısıyla, lohusalıkla ve suda boğulmak suretiyle ölürse, bu ölüm onun hakkında şehâdet hükmündedir." dediği aktarılmıştır.⁵⁹

Şüphesiz ki ihlaslı ve takvalı yaşantısıyla örnek olan Mesrûk'un yaptığı nasihatler de aynı ölçüde tesirli olmuştur. Örneğin, "Kişiye ilim olarak Allah'tan korkması, cehil olarak da amelîyle 'ucbe düşmesi kâfidir."⁶⁰ derken bunu kendi yaşantısında fiilen göstermiştir. Bir dilencinin, "Ey dünyaya yüz çeviren zâhidler! Ey âhirete rağbet edenler!" diyerek dilendiğini duyunca, vasfı geçen kimselerden sanılmaktan korktuğu için dilenciye bir şey vermeyi kerih görmüş ve ona, "İste!

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 142; Mervezi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc, *Muhtasar*, Hadîs Akademi, Faysalâbad 1988, s. 224.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141; Zehebî, *Tarîhu'l-İslam*, II, 712.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 143; Zehebî, *Tarîhu'l-İslam*, II, 712.

⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 142.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141.

⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 142-143; İbn 'Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 427.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 143; İbn 'Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 427; Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Civân el-Farisî, *el-Ma'rifetu ve't-Tarîh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, II, 561.

⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 142; İbn 'Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 428-429; Cündî, *es-Sülûk*, I, 87.

Lakin sana iyi olan da verir fâcir olan da.” demiştir.⁶¹ Bir gün yeğenin elinden tutup onu Kûfe’de bir çöp yığınının üzerine çıkarmış ve “Dikkat edin! Size dünyayı göstereyim mi?” diyerek, “İşte dünya budur! Onu yiyip bitirirler, giyip eskitirler, (bineklerin) üzerine binip yorarlar. Orada kan dökerler, haramları helâl addeder ve sıla-i rahmi keserler.” cümleleriyle tarif etmiştir.⁶² Diğer bir rivâyette ise Mesrûk’un her cuma günü ibret ve tefekkür için katırına binerek Hîre’deki bu eski çöplük alana gittiği ve “Dünya altımızdadır (ayağımızın altındadır!)” dediği nakledilmiştir.⁶³

Devlet görevi yapan ve kadılık makamında bulunan Mesrûk, sürekli uhrevî bir şuur ve idrâk ile yaşamış ve dünya hayatının faniliğini asla unutmamıştır. “Mümin için mezardan daha hayırlı bir ev yoktur. Orada dünyanın yorgunluk ve sıkıntılarından kurtulup istirahat çekilen, Allah’ın azabından da güven içinde olan kimseye gıpta ederim.”⁶⁴ sözü, ayrıca “İnsanın bazen uzlete çekilip günahlarını hatırlaması ve onlar için istiğfar etmesi gerekir.”⁶⁵ şeklindeki nasihati meşhurdur.

Eve geldiğinde hane halkı ile kendi arasına bir perde çekip sadece kendi ibadetiyle meşgul olduğu ve “Dünyanız sizin olsun!” dediği de rivâyet edilmiştir.⁶⁶ O, özellikle yaşlıyken bütün vaktini ibadete ayırmıştır.⁶⁷ Mesrûk’un eşi, “Ben bazen onun arkasında oturur, onun kendi nefesine yaptıklarını gördüğüm zaman ağlardım. Çünkü o, kıyamda durmaktan ayakları şişene kadar namaz kılardı.” demiştir.⁶⁸ Onun, namaz kılariken adeta manastır hayatı yaşayan bir kimse gibi, namazdan başka işi yokmuş gibi kıldığı nakledilmiştir. Namaz esnasında rahatsız edilmemek için ev halkına “Her ne ihtiyacınız varsa ben namaza durmadan önce gelin ve söyleyin” dediği de bize ulaşan haberler arasındadır.⁶⁹ Mesrûk’un, yatsı namazı ile sabah namazı arasında kalan zaman dilimi içinde Ra’d sûresini okumayı itiyad edindiği de aktarılmaktadır.⁷⁰ Kısacası o, bütün hayatı boyunca “Bir kul hiçbir adım atmaz ki o, kendi hakkında ya hasene ya seyyie olarak yazılmasın.”⁷¹ sözüyle ilkeleştirdiği çizgiye uygun bir ciddiyetle yaşamıştır.

Mesrûk’un kılıcının süslü olduğu rivâyet edilmiştir.⁷² Muhtemelen bununla, kılıcın kabza kısmında bir miktar altın veya gümüş gibi değerli madenlerle yapılan süsleme kastedilmektedir. Zühd, takva, amel-i sâlih ve ilimle dopdolu bir hayat geçiren Mesrûk ölüm döşeğindeyken bu süslemeyi kast ederek, “Allah’ım!

⁶¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 143.

⁶² İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 143.

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 192.

⁶⁴ İbnü’l-Mübarek, Ebü Abdurrahman Abdullah et-Türkî, *ez-Zühd ve’r-Rekâik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 92; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 435-436; Ebü Nu’aym, *Hilye*, II, 97.

⁶⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 142; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 148; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 429-430.

⁶⁶ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 430.

⁶⁷ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 427.

⁶⁸ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 143; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 426.

⁶⁹ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 430; Ebü Nu’aym, *Hilye*, II, 96.

⁷⁰ Mervezî, *Muhtasar*, s. 148.

⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 148.

⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 197.

Resûlullah (sas), Ebû Bekir ve Ömer'in uygulamadığı bir iş üzerindeyken ölmeyeyim. Allah'a yemin olsun ki ardımda bir servet bırakmıyorum, bu kılıcımdaki hariç, insanlardan hiç kimsenin yanında da bana ait altın veya gümüş yoktur. Onunla kefen alıp beni kefenleyin." demiştir. Diğer bir rivâyete göre Mesrûk ölmek üzereyken kefen parası yoktur. "Kefenimin parasını borç olarak alın. Yalnız bu borcu bir çiftçiden ya da sadaka kabul eden kimseden değil, sürü sahibi birinden (besicilik yapandan) yahut hayvan satışı (hayvan ticareti) yapandan alın." demiştir.⁷³

İbn Sa'd'ın eserinde yer verdiği enteresan bir rivâyet de şöyledir: Nabatlı müşrik bir kadın, "Biz yağmursuz kaldığımızda Mesrûk'un kabrine gelir yağmur duası yapardık, ardından yağmur yağardı. Onun kabrine de şarap serperdik. Bir gece rüyamıza geldi ve "Bunu muhakkak yapacaksınız yağmur suyuyla yapın!" dedi.⁷⁴ Bu rivâyetten anlaşılır o ki Mesrûk, vefatından sonra da özlemle anılan ve aranan bir şahsiyettir. Kendisine bazılarınca çeşitli makamlar atfedilen, Müslüman olmayanların bile kayıtsız kalamadığı kâmil insanlardan biridir.

4. Fetvâ ve Kadılık Yönü

Mesrûk'un, "Bir konuda hakka ve adalete uygun bir kazâî hüküm verip isabet etmek, benim için bir yıl boyunca Allah yolunda nöbet beklemekten daha sevimlidir." sözü meşhurdur.⁷⁵ Farklı bir rivâyet de, "Adalet ve hak üzere fetvâ verdiğim bir gün, benim için bir sene gazâ etmemden daha sevimlidir." şeklindedir.⁷⁶ Onun fetvâ (fıkıh) konusunda, Kadı Şüreyh'in kadılıkta (kazâ) daha bilgin olduğu, Şüreyh'in birçok meselede onunla istişâre ettiği,⁷⁷ ancak onun Şüreyh'e danışmadığı nakledilmiştir.⁷⁸ Şüreyh'in ise onun tavsiye ettiği her şeye muhakkak uyduğu söylenir.⁷⁹ Şa'bî'ye hangisinin sözünü daha çok beğendiği sorulmuş, "Fetvâ konusunda Mesrûk'un sözünü, kazâ konusunda ise Şüreyh'in sözünü beğenirim." demiştir.⁸⁰

Mesrûk'un fetvâ verme işinde de çok hassas ve dikkatli olduğu anlaşılmaktadır. Bir keresinde bir kadın ondan fetvâ istemek için gelmiş ancak Mesrûk'un cübbesini giymiş olan şakacı yeğeni, kadına hatalı bir fetvâ vermişti. Mesrûk dönünce olanları haber aldığı anda hemen onun fetvâ verdiği grubun arkasından bir haberci göndererek onları geri çağırılmış ve durumu düzeltmiştir.⁸¹ Onun fıkıhta kıyas yapmaktan kaçındığı ise, "Ben kıyas yapmaktan ve sabit

⁷³ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 144-145; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 436.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 145; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 440.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 144; Dabbî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Bağdâdî, *Ahbâru'l-Kudât*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1947, II, 398; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 416.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 25.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 144; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 413.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 412; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 40.

⁷⁹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 413.

⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 426.

⁸¹ İbn Ebî Hayseme, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 134; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVII, 415.

ayağımın kaymasından korkarım.” sözlerinden anlaşılmaktadır.⁸² “İflas edip müflis olmaktan ve sâbit bastuktan sonra ayağın kaymasından korkarım!”⁸³ şeklindeki ifadesi ise genel anlamda gayet ihtiyatlı ve takva üzere bir yaşantı sürdürdüğünü göstermektedir. Zira o, “Bir kulun attığı her adım, kendisine ya hasene yahut da seyyie olarak yazılmaktadır.”⁸⁴ şuuruyla yaşamaya çalışmıştır.

Bir rivâyette Kadı Şüreyh’in Ebû Kurreti’l-Kindî’den sonra kadılık vazifesini devraldığı Kûfe’de 57 yıl bu görevi icra ettiği belirtilir. Kadı Şüreyh bu süre içinde Muâviye’nin valisi Ziyad b. Ebih tarafından bir yıllığına Basra’ya gönderilmiş ve bu zaman zarfında Kûfe kadılığını Mesrûk yapmıştır. Daha sonra Şüreyh dönünce görevi yine ona iade etmiştir.⁸⁵ Mesrûk’un eşi Kumeyr, onun bu görevi rızık için ve ücretli olarak yapmadığını belirtmiştir.⁸⁶ Öğrencisi Muhammed b. el-Müntaşir, onun “Şüphesiz ki Allah, nefislerini ve mallarını cennet karşılığında müminlerden satın almıştır...”⁸⁷ âyetinin gereği olarak bu tavrı takındığını söyler.⁸⁸ Şakîk’in kadılık görevi ile ilgili ondan duyduğu bir ifadesi ise şöyledir: “Bu yaptığım iş gibi beni ateşe götüreceğinden korktuğum başka bir şey yapmadım. Bu görevi yaparken bir dirhem ya da bir dinar kazanmadım. Ne bir Müslümana ne de bir zimmîye zulmettim. Fakat ne Resûlullah’ın (sas) ne de Ebû Bekir ve Ömer’in uygulaması olan bu tuzağı kim benim ayağıma doladı bilmiyorum!” demiştir. Mesrûk’a, “Bu işi sana kim yükledi?” diye sorulduğunda “Üç kişi yakamı bırakmadı ve beni sonunda ikna etti; Ziyâd, Şüreyh ve Şeytan!” cevabını vermiştir. Kezâ bir başka rivâyette, “Bu işi bırakmıştın tekrar neden döndün?” diye sorulduğunda, “Ziyâd, Şüreyh ve Şeytan etrafımı sarıp benden ayrıldılar. Onu öyle güzel gösterdiler ki sonunda yine beni o tuzağa düşürdüler.” demiştir.⁸⁹

5. Tevâzu ve Kanaati

Mesrûk’un kanaatkârlığın da zirvesinde olduğuna hiç şüphe yoktur. Silsile’de zekât toplama görevlisi olarak kaldığı iki yıldan sonra eve döndüğünde, ev halkı onun heybesinde sapsız bir balta bulmuşlardı. Ona, “İki yıl çalıştın ve bize sapsız bir baltayla mı geri döndün?” dediklerinde o, “Hay Allah! O baltayı ödünç almıştık, geri vermeyi unutmusuz.” cevabını vermiştir.⁹⁰ Bu rivâyetten onun tıpkı kadılık yaparken olduğu gibi devlet görevlisi olarak çalışırken de herhangi bir maaş almadığı, zaruri ihtiyacının dışında bir ücret almış olsa da onu elinde tutmayarak tasadduk ettiği anlaşılmaktadır. A’mes’in Kâsım’dan naklettiği bilgiye göre de Mesrûk’un kadılık görevine karşılık ücret almadığı belirtilmektedir.⁹¹

⁸² İbn ‘Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 415.

⁸³ İbnü’l-A’râbî, Ebû Sa’îd Ahmed b. Muhammed el-Basrî, *Mu’cemu İbni’l-A’râbî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Hüseynî, Dâru İbni’l-Cevzî, Suûdi Arabistan 1997, III, 908.

⁸⁴ İbnü’l-A’râbî, *Mu’cem*, III, 930.

⁸⁵ Bk. ed-Dabbî, *Ahbâru’l-Kudât*, II, 397; İbn ‘Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, XXIII, 27; LVII, 416.

⁸⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 144; Dabbî, *Ahbâru’l-Kudât*, II, 398; İbn ‘Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 416.

⁸⁷ Tevbe 9/111.

⁸⁸ Ebû Nu’aym, *Hilye*, II, 96; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, V, 26.

⁸⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 144; Zehebî, *Tarîhu’l-İslam*, II, 712.

⁹⁰ Zehebî, *Tarîhu’l-İslam*, II, 712.

⁹¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, IV, 430.

Mesrûk'un öğrencilerinden Ebu'd-Duhâ künyeli Müslim b. Subeyh el-Hemedânî onun Silsile'deki fakîrâne yaşantısına ve tevazuuna örnek olarak şöyle bir hatırasını nakletmiştir: Mesrûk Silsile'de görevliyken bir gün Kûfe'ye gelmiş ve orada yirmi iki dirheme bir koç satın almıştı. Yanında nakit parası olmadığı için bazı dostlarından borç istemişti. Hükümet Sarayı'na girdiğinde ben de yanındaydım, onu methederek, "Allah sana bunun karşılığını hayırla versin, adaleti tesis ettin ve çok güzel işler yaptın." diyen bir toplulukla karşılaştı. Mesrûk daha fazla senâ etmelerine fırsat vermeden onlara, "Kendisine güzel bir vaatle söz verdiğimiz (cenneti vâdettiğimiz) ve ona (vâdedilen cennete) kavuşan kişi, dünyâ hayâtının geçici metâi ile nimetlendirdiğimiz ancak daha sonra kıyamet gününde (azaba uğramak üzere) huzurumuza getirilmişlerden olan kimse gibi olur mu?"⁹² âyetini okudu.⁹³

Ümmü Kays Ceddetu 'Amr b. Meymûn b. Mihrân ('Amr b. Meymûn'un büyükannesi), Mesrûk'tan hadîs rivâyet edenler arasındadır. O da bir anısını şöyle anlatmıştır: "Silsile'de Mesrûk'la karşılaştım, yanımda peynir ve ceviz yüklü 60 sığır vardı. Bana, 'Durumun nedir?' diye sordu. Ben de 'Mükâtebeyim'⁹⁴ dedim. Bana, 'Hadi yoluna git, mükâtebenin malından zekât olmaz.' dedi."⁹⁵ Bu hadiseden onun hem fıkıh ilmindeki kudreti hem de hürriyetine kavuşmak için çalışıp didinen mükâtebenin hakkını muhafaza etmedeki hassasiyeti anlaşılmalıdır.

Şakîk, Mesrûk ile iki yıl Silsile'de beraber kaldığını, onun namazlarını sünnete uymak niyetiyle kasrederek (muhtemelen sürekli dolaştıkları için seferilik itibarıyla) ikişer rekat kıldığını söylemiştir.⁹⁶ Bu nakilden anlaşılana ise onun, amellerinde sünnete uymayı kendine şiar edinmiş olduğudur. Mesrûk'un başlıklı ve kolları uzun elbiselerini giyerek namaz kıldığı, ellerini dışarı çıkarmadığı da söylenmiştir.⁹⁷ Ayrıca pamuklu giysinin altına keten giydiği,⁹⁸ nakşı "بسم الله الرحمن الرحيم" şeklinde olan bir yüzük (hâtem/mühür) kullandığı da bize ulaşan haberler arasındadır.⁹⁹

Mesrûk insanlara, dünya menfaati beklemeksizin sırf Allah rızasını esas maksat yaparak yardımcı olmuştur. Örneğin onun bir adamın işi için aracılık yaptığı, aracılık yaptığı adamın ona bir cariye hediye etmek istediği ve Mesrûk'un buna çok kızarak şöyle dediği nakledilir: "Senin içinden böyle bir şeyin geçtiğini bilsem o işi söz konusu bile etmezdim. Bundan sonra da kalan kısmı için kimseye bir şey demeyeceğim. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd'un, 'Kim birine hakkını alması

⁹² Kasas 28/61.

⁹³ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 561-562.

⁹⁴ Bilgi için bk. Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, 531-533.

⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 358. Ayrıca bk. İbn Hümmam Ebû Bekir Abdürrezzak es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebül-İslâmî, Beyrut 1983, IV, 72.

⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 144.

⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 139.

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 175.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 139; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 191-192.

veya zulmü savuşturması için aracılık eder de kendisine bunun için bir hediye verilir ve kabul ederse bu kanunsuz mülk (haram mal) olur. ' dediğini işittim."¹⁰⁰

Mesrûk'un Ehl-i Kitab ile de yakın ilişkiler içinde olduğunu ve onlara kendi dinleri ile ilgili pratiklerinde hoşgörülü davrandığı anlaşılmaktadır. Örneğin A'meş'in nakline göre Ebu'd-Duhâ, bir gün Mesrûk ile birlikte bir avluya (suffe) girdiklerini, orada çeşitli heykellerin bulunduğunu söylemiştir. Onlara göz atan Mesrûk'un ilgisini bir heykel çekmiş, onun ne olduğunu sorduğunda ise oradakilerden "Meryem heykeli." cevabını almıştır.¹⁰¹ Rivâyetin farklı bir varyantında, Mesrûk heykelleri kastederek "Bunlar Kısra heykelleridir." deyince, Ebu'd-Duhâ "Hayır, bunlar Meryem heykelleri" karşılığını vermiştir. Daha sonra Mesrûk, Abdullah b. Mes'ûd'dan, "Kıyamet günü insanların en şiddetli azaba çarptırılacak olan kısmı musavvirlerdir (ressamlar/heykeltıraşlar)." şeklinde duyduğu hadîsi rivâyet etmiştir.¹⁰² Aynı paraleledeki diğer bir rivâyetten Mesrûk'un estetik ve sanatsal ince bir zevke sahip olduğunu anlıyoruz. Şakîk'in nakline göre, Silsile'de sarı pirinçten yapılmış olan heykellerin satıldığı yerde karşılaştığı Mesrûk kendisine, onları bütün imkânlarını zorlayarak almak isteyeceğini, ancak kendisi için azaba sebep olacağından korktuğunu söylemiştir.¹⁰³

6. Hz. Âişe ve Diğer Ashâb İle Yakınlığı

Mesrûk'un üstadı olan Abdullah b. Mes'ûd'dan sonra en çok etkilendiği ve istifâde ettiği sahâbî şüphesiz ki Hz. Âişe'dir. Mesrûk'a, "Sen evlatlarım içinde bana en sevimli olanlardansın."¹⁰⁴ diyen Hz. Âişe, onu çok sever ve kendi oğlu yerinde tutardı. O da sevgi ve hürmetinden dolayı kendi kız çocuğunun adını Âişe koymuş ve "Ebû Âişe" künyesini kullanmıştır. Kezâ Hz. Âişe'ye duyduğu derin hürmet ve bağlılıktan ötürü Mesrûk'un kendi kızı Âişe'nin hiçbir arzusunu reddetmediği de nakledilmektedir.¹⁰⁵ Bunun aksi durumlar pek azdır. Örneğin bir defasında kızı onun yanına gelip, uzun zamandır doğru düzgün bir şey yiyip içmeden ibadetle meşgul ve kızgın bir yaz gününde nafile oruç tutmaktan baygınlık geçirmek üzere olan babasına "Ey babacığım, lütfen ye iç!" deyince Mesrûk ona, "Sen benim için ne istiyorsun?" diye sormuştur. Kızı "kolaylık/yardım" cevabını verince Mesrûk, "Ey benim küçük kızcağzım! Ben kendim için o yardımı, ancak uzunluğu elli bin sene olan bir günde¹⁰⁶ isterim." karşılığını vermiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 143. (Zehebî'nin naklinde Mesrûk'un Ziyad ile konuşarak adamın işi için yardımcı olduğu, adamın da ona bir erkek hizmetçi hediye etmek istediği belirtilmektedir. Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, II, 712.)

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 199.

¹⁰² Müslim, "Libâs", 98.

¹⁰³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 473.

¹⁰⁴ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 408.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311.

¹⁰⁶ Mesrûk'un sözü Meâric 70/4. âyetine atıftır.

¹⁰⁷ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 427; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, XXVII, 456; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 26.

Mesrûk, Hz. Âişe'den hadîs naklederken "Habîbullah'ın müberrâ Habîbesi, Sıddîk kızı Sıddîka bana şöyle söyledi."¹⁰⁸ gibi övgü ve sevgi dolu tavsifler kullanırdı.¹⁰⁹ Mesrûk'un eşi Kumeyr de Hz. Âişe'den hadîs rivâyet eden kimseler arasındadır.¹¹⁰ Hz. Âişe'nin vefatında, Mesrûk'un "Eğer beni men eden bazı şeyler olmasaydı müminlerin annesi için dövünüp yas tutardım." dediği belirtilmektedir.¹¹¹ Bunlar ve benzeri satır arası bilgiler onun Hz. Âişe'ye duyduğu derin saygı ve sevginin emareleridir.

Mesrûk Ramazan ayının başlangıcında yevmü's-şek ile ilgili bir hatırasını şöyle anlatmıştır: "Müminlerin annesi Hz. Âişe'yi ziyârete gittik. 'Oğullarıma bal şerbeti yapın. Onu tadın eğer tadı yerinde değilse balını ziyadeleştirin. Eğer ben oruçlu olmasam bizzat tadardım' dedi. Ona, 'Ey müminlerin annesi biz oruçluyuz' dedik. 'Bu ne orucu?' diye sordu. Biz de, 'Şayet Ramazan ise zaten farz oruç, değilse nafil olur diye düşündük.' dedik. Bize, 'Oruç herkesin tuttuğu gün başlar, herkesin iftar edip bayram yaptığı gün biter, kurban da herkesin kestiği gün kesilir. Ben bu ayın (Şaban) tamamını oruçlu geçirmeye niyet etmişim sonu Ramazan'a denk geldi, o yüzden oruçluyum (şüphelendiğim için değil).' dedi."¹¹² Bazı kaynaklarda bu diyalogun sonunda Hz. Âişe'nin, "İnsanlar böyle öne geçtikleri için, nihayet, 'Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulünün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah Semî ve Alîm'dir.'"¹¹³ âyeti indirilmiştir." dediği nakledilmiştir.¹¹⁴

H. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Habbâb b. el-Eret, Übeyy b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. 'Amr, Muğîre b. Şu'be, Abdullah b. 'Amr b. el-Âs, Ma'kil b. Sinan el-Eşca'î, Hz. Âişe, Ümmü Rûman (Hz. Âişe'nin annesi), Ümmü Seleme, Sübey'atü'l-Eslemiyeye gibi ashâbı görmüş ve onlardan hadîs rivâyet etmiştir. Mesrûk'un hadîs aldığı zevât arasında bulunan muhaddis 'Ubeyd b. 'Umeyr kendisi gibi tâbiûndan olan âlimlerindendir.¹¹⁵ Hz. Âişe'nin annesi Ümmü Rûman'dan (Yûsuf ve Enbîya

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 53; Serrâc, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshak el-Horasânî, *Hadîsu's-Serrâc*, thk. Hüseyin b. 'Ukkâse b. Ramazan, el-Faruku'l-Hadîse, Kahire 2004, III, 164. (Ebû Nu'aym'ın naklinde " في كِتَابِ اللَّهِ" ziyadesi vardır. Bk. *Hilye*, II, 44.).

¹⁰⁹ Benzeri ifadeler için bk. Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire ty., XXIII, 181; a. mlf., *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed/Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire ty., V, 313.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 357.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 143.

¹¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141.

¹¹³ Hucurât 49/1.

¹¹⁴ Ebu's-Şeyh el-İsbahânî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn*, thk. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, II, 228; Ebû Nu'aym, *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 325.

¹¹⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 139; Buhârî, *Târîh*, VIII, 35; Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdürrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medîne 1984, I, 642; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952, VIII, 396-397; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 456; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 396, 399; LIX, 357; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemal*, XXVII, 452-453; Zehebi, *Siyeru a'lâm*, V, 24; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, III, 30.

sûrelerinin tefsirine dâir) hadîs rivâyet eden Mesrûk,¹¹⁶ Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb'den de hadîs almıştır.¹¹⁷ İbn Sa'd'ın tespitine göre Mesrûk Hz. Osman'dan herhangi bir şey nakletmemiştir.¹¹⁸ Ancak gördüğümüz kadarıyla Mesrûk'un, Hz. Osman'ın uygulamalarına dair bizzat şahit olduğu bazı şeyleri tasvir ederek nakletmiş olduğu vakidir.¹¹⁹ Bu tespit Mesrûk'un Hz. Osman'dan dinleyerek, doğrudan hadîs aktarmadığı anlamında olabilir.

Mesrûk'un Hz. Ebû Bekir'i görmüş olması, Hz. Peygamber'i (sas) çok az bir zaman farkıyla görememiş olduğu anlamına gelmektedir. Zira Hz. Ebû Bekir O'nun vefatından sonra iki yıl civarı yaşamıştır. Bazı kaynaklarda Mesrûk'tan bahsedilirken "Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kıldı."¹²⁰ denmesi de onun halîfelik dönemine işaret etmektedir. Bu bilgiden, Mesrûk'un Hz. Peygamber'den (sas) hemen sonraki dönemde en azından Medîne'de olan ashâbın hemen hepsini gördüğü sonucuna varabiliriz. Bu çerçevede, kaynaklarda ismi sayılan ve yukarıda belirtilen az sayıdaki sahâbî, Mesrûk'un en çok hemhal olduğu ve kendilerinden hadîs aldığı zevâtır.

7. İlmî Hayatı

Mesrûk, Küfe ehlinin âbidlerinden ve kâriilerindendi.¹²¹ Hadîs otoritelerince tâbiûn neslinin sika râvîleri arasında sayılmıştır ve bu neslin önde gelenlerdendir.¹²² Yahyâ b. Maîn'in, "Onun gibi birinin sika olup olmadığını sormak bile fazladır, misli yoktur!" demesi, büyük muhaddislerin Mesrûk hakkındaki kanaatinin özet bir ifadesidir.¹²³ Muhammed b. Sîrin, Abdullah b. Mes'ûd'un kendilerinden hadîs alınacak en özel beş talebesinden bahsetmektedir. Bunlar, el-Hâris el-'A'ver (ö. 65/685), Şüreyh b. el-Hâris (ö. 78/697 [?]), 'Alkame b. Kays (ö. 62/682), 'Ubejde es-Sülmânî (ö. 72/691) ve Mesrûk b. el-Ecda"dır (ö. 63/683 [?]).¹²⁴ Tâbî'ûn kuşağının en eskilerinden, en büyük âlimlerinden ve şüphesiz sika bir râvî olan Mesrûk'tan bir çok hadîs rivâyet edilmiştir.¹²⁵

Mesrûk, kıraat ilminde üstad olduğu gibi, İbn Mes'ûd'un talebeleri içinde fetvâ vermeye de ehil olanlardan biriydi.¹²⁶ İbrâhim en-Neha'î (ö. 96/714) İbn Mes'ûd'un öğrencileri içinde kıraat üstadı olan, fetvâ veren ve sünneti öğretenleri,

¹¹⁶ Dârekutnî, *el-Mü'telif*, II, 992; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 730.

¹¹⁷ Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXIV, 287.

¹¹⁸ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 139; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 399; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88.

¹¹⁹ Örnek için bk. Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr/Muhammed Seyyid Câdu'l-Hakk, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1414/1994, I, 355.

¹²⁰ Bk. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 406.

¹²¹ İbnü'l-Müstevfî, Mübarek b. Ahmed b. Mübarek el-Lahmî, *Târîhu Erbil*, thk. Sami b. Seyyid Hammas es-Sakkâr, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Bağdat 1980, II, 26.

¹²² Dârekutnî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, thk. Bûrân ed-Danâvî/Kemal Yusuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1985, I, 362.

¹²³ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 455.

¹²⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 36.

¹²⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 145; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 399, 414.

¹²⁶ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Târîhu's-sikât*, Dâru'l-Bâz, Mekke 1984, s. 426.

"el-Esved b. Yezîd ne-Neha'î (ö. 75/694), 'Alkame b. Kays, 'Ubeyde es-Sülmânî, el-Hâris b. Kays, 'Amr b. Şürahbil ve Mesrûk" şeklinde sıralamıştır.¹²⁷ Mesrûk, kıraati arz yoluyla Abdullah b. Mes'ûd'dan almıştır. Öğrencisi A'meş bu durumu ve kendi arz silsilesini şu şekilde ifade etmektedir: "Kur'ân'ı Yahyâ b. Vessâb'a okudum, Yahyâ 'Alkame'ye yahut Mesrûk'a, Mesrûk Abdullah b. Mes'ûd'a, Abdullah ise Resûlullah'a (sas) okumuştur."¹²⁸ Kezâ Yahya b. Vessâb'ın nakliyle, Mesrûk'un, "Abdullah (İbn Mes'ûd) mescidde bize Kur'ân okutur daha sonra oturur ve insanlara fetvâ verirdi." sözleri meşhurdur.¹²⁹ Onun yine bu minvâlde, "Abdullah bize bir sûreyi okur, sonra onun hakkında bize bilgiler verir ve gün boyu onu tefsir ederdi."¹³⁰ demesi, bir ilim talebesi olarak üstadından ettiği istifadenin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Abdullah b. Mes'ûd da öğrencilerini son derece sever ve onlara hayır dualar ederdi. Bir keresinde o, 'Alkame, Esved ve Mesrûk'un bulunduğu bir ders halkasına rastlamış ve yanlarında durarak şöyle demiştir: "Babam ve annem feda olsun. Ey âlimler! Allah'ın vahyi ile bir araya gelip birbirinize bağlandınız, Allah'ın Kitabı'nı tilâvet ettiniz, Allah'ın mescidini mesken eylediniz ve Allah'ın rahmetini beklediniz! O halde Allah da sizi ve sizi sevenleri sevsin."¹³¹

Kimilerine göre Mesrûk, İbn Mes'ûd'un öğrencileri içinde en önde gelenidir.¹³² Örneğin Ali b. el-Medîni, "Ben İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden hiçbirini Mesrûk'a takdim etmem." demiştir.¹³³ Mesrûk, 'Alkame'nin vefatından sonra da yaşamıştır. Kendi zamanında ondan daha faziletli kimsenin olmadığı söylenmiştir.¹³⁴ Kûfe'ye gelen Ziyad, "Kûfe ehli içinde en faziletli olan kimdir?" diye sorduğunda onlardan "Mesrûk'tur" cevabını almıştır.¹³⁵ Onun faziletinden kinâye olarak, "Hemdânî kadınlar Mesrûk gibi bir oğul dünyaya getirmemiştir." dendiği de meşhurdur.¹³⁶ Hz. Ali "Ey Kûfeliler! Hemdânî ve Sülmânî gibi olmaktan zinhar acze düşmeyin! Çünkü o ikisi bir adamın iki yarısıdır." demiş; Şa'bî ise onun bu sözlerle Mesrûk ve Şüreyh'i kastettiğini belirtmiştir.¹³⁷

Bazı nakillerden Mesrûk ve ders arkadaşı olan diğer tâbiîlerin, ayrıca Mesrûk'un öğrencilerinin yazıdan yani kitabetten ziyade, ezberleme yani hıfz yöntemini tercih etmiş oldukları anlaşılmaktadır. A'meş'in İbrâhim en-Neha'î'den

¹²⁷ Ebû Nu'aym, *Hilye*, IV, 170; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 454; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, V, 25; İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1933, II, 294.

¹²⁸ Ebû Nu'aym, *Hilye*, V, 46.

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 294.

¹³⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, I, 81.

¹³¹ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 98.

¹³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311.

¹³³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 145; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 414.

¹³⁵ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 414.

¹³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 141; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 408.

¹³⁷ Ebû İshâk eş-Şirâzî, İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, s. 79.

nakline göre Mesrûk, 'Alkame'den bazı şeyleri kendisi için istinsah etmesini istemiş, "Yazının hoş karşılanmadığını bilmiyor musun?" cevabını almış ve bunun üzerine, "Biliyorum! Ancak onları ezberlemek istiyorum daha sonra yakacağım." demiştir.¹³⁸ Kezâ bu haberi nakleden A'meş ve İbrâhim en-Neha'î'nin de hadîsleri kendi yanlarında saklamak üzere yazmaktan hoşlanmadıkları nakledilmiştir. Yine Mesrûk'un öğrencilerinden olan Şa'bî de, "Asla beyaz (kağıt) üstüne siyah (mürekkeple) yazmadım ve hiç kimseden bir sözü (hadîsi) iki defa tekrar etmesini istemedim." demiştir.¹³⁹

Öte yandan söz konusu "yazmama" eyleminin ne zaman, hangi boyutta ve hangi bilgiler için olduğu net olarak anlaşılmamaktadır. Zira "Arapların divanı" olarak tanımlanan şiire pek itibar etmediği bilinen, bununla birlikte gerektiği zaman şiirlerden örnek verdiği anlaşılan¹⁴⁰ Mesrûk, bir defasında kendisine sorulan bir beyt üzerine, "Sahifelerimin arasında şiir bulundurmadan hoşlanmıyorum." cevabını vermiştir.¹⁴¹ Bu cevap, ona ait bazı sahife ve dokümanların olduğunu göstermektedir.

Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Eyyûb b. Hânî, Âmir eş-Şa'bî, İbrâhim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, Enes b. Sîrîn, Ebu'd-Duhâ Müslim b. Subeyh el-Hemedânî, Ebû İshak el-Hemedânî, Mekhûl eş-Şâmî, Ebû İshak es-Sebî'î, Yahyâ b. el-Cezzâr, Yahya b. Vessâb, 'Ubeyd b. Nudayle (Nadle), Ebû's-Şa'sâ, Selîm b. Esved, 'Ubeydullah b. Abdullah b. 'Ukbe, Abdullah b. Mürre, Ebu'l-Ahvas 'Avf b. Mâlik b. Nadle el-Cüşemî, Ebu's-Şa'sâ el-Muhâribî, Hibâl (veya Himâl) b. Rûfeyde, Müslim el-Batfîn, İyâs b. 'İbâd, Câbir b. Yezîd, Yezîd b. Zeyd es-Süvâî, 'Ubeyd b. Fadîle, Abdurrahman b. Abdillâh b. Mes'ûd, 'Ammâre b. 'Umeyr, el-Kâsım b. Abdurrahman b. Abdillâh b. Mes'ûd, Muhammed b. el-Münteşir, Muhammed b. Neşr el-Hemedânî ve Kumeyr bint 'Amr (Ömer) gibi isimler Mesrûk'tan hadîs rivâyet etmişlerdir.¹⁴²

Mesrûk'tan hadîs alan öğrencilerinin hepsi ittifakla onun ilimde ve mâneviyatta büyüklüğünü, güvenilirliğini, faziletini ve önderliğini kabul etmişlerdir.¹⁴³ Kumeyr bint 'Amr, Mesrûk'un eşidir.¹⁴⁴ Sika bir râvî olan ve az sayıda hadîs nakleden Muhammed b. el-Münteşir ise Mesrûk'un kardeşinin oğludur.¹⁴⁵ Kezâ Muğre el-Münteşir de Muhammed'in kardeşi ve Mesrûk'un diğer yeğenidir ve onun râvîleri arasındadır.¹⁴⁶ Kaynaklar dikkatle incelendiğinde

¹³⁸ İbn Abdilberr b. Âsım el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihi*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1994, I, 284.

¹³⁹ Geniş bilgi için Bk. İbn Abdilberr, *Câmiu beyânî'l-ilm*, I, 268-298.

¹⁴⁰ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 281.

¹⁴¹ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 142; İbn 'Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 431.

¹⁴² Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 35; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 642; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 261, 281, 498; 8: 397; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 730; İbn Hibban, *es-Sikât*, VI, 55; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; a. mlf., *el-Müttefak ve'l-müfterak*, thk. Muhammed Sâdik Âydan el-Hâmidî, Dâru'l-Kâdirî, Dimaşk 1997, III, 2019; İbn 'Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LVII, 396; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 452; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, V, 24; Aynî, *Meğânî'l-ahyâr*, III, 30.

¹⁴³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88.

¹⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XVII, 452.

¹⁴⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 306; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 99; İbn Hibban, *es-Sikât*, VII, 365.

¹⁴⁶ Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 230; İbn Hibban, *es-Sikât*, VII, 463.

Mesrûk'tan menkul olan rivâyetlerin ekseriyetinin Ebu'd-Duhâ Müslim b. Subeyh el-Hemedânî'den geldiği görülmektedir. Müslim hem Mesrûk'tan hem de Abdullah b. Mes'ûd'un diğer öğrencilerinden hadîs rivâyet eden bir bilgidir.¹⁴⁷ Ebû Vâil yaşı Mesrûk'tan büyük olduğu halde ona öğrencilik edenlerdendir.¹⁴⁸ Abdullah b. Mes'ûd'un oğulları Abdurrahman ile Ebû Ubeyde'nin ve torunu Kâsım'ın da Mesrûk'tan hadîs rivâyet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla o, kendi üstadının çocuklarına ve torununa üstadlık etmiştir.

Şa'bî, üstadı Mesrûk hakkında "Yeryüzünün hiçbir bölgesinde, ilim öğrenmek için Mesrûk'tan daha fazla talepkâr olan bir kimse bilmiyorum." demiştir.¹⁴⁹ Şa'bî'yi bu kanaate sevk eden örneklerden biri, yine kendi ağzından nakledilmektedir: "Mesrûk bir âyet hakkında bilgi edinmek için Basra'ya gitmişti. Onu tefsir eden kişiyi aradı ancak onun Şam'da olduğunu öğrendi. Kûfe'ye dönerek hemen hazırlandı ve o âyetin tefsirini öğrenmek için Şam yolculuğuna çıktı."¹⁵⁰ İbn 'Asâkir'in naklinde, Mesrûk Basra'da aradığı kişiyi bulmuş ancak aradığı bilgiyi bulamamıştır. Bunun üzerine Şam ehlinden birinin o konuda ilim sahibi olduğunu öğrenince oraya gitmiştir.¹⁵¹ Bu konudaki hassasiyetini ifade etmek için olacak ki onun hakkında, "Mesrûk bir harf öğrenmek için seyahat yapardı."¹⁵² denmiştir. Bunlarla birlikte, "Kişiyi cehâlet olarak ilmi ile kendini beğenmişlik yapması, ilim olarak da Allah'tan korkması yeter."¹⁵³ demesi, onun sahip olduğu ilimle birlikte ne denli şuurlu ve mahviyet sahibi bir insan olduğunu göstermektedir.

Mesrûk kanalıyla nakledilip hadîs literatüründe yer alan yüzlerce rivâyet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı çeşitli âyetlerin izâhı sadedinde yapılan rivâyetlerdir. Ayrıca tarih kaynaklarında zikredilen bazı bilgi ve rivâyetler de tefsir açısından önem arz etmektedir. Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmi'u'l-Beyân*'ı ve İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) *Tefsîru'l-Kur'ân*'ı başta olmak üzere birçok tefsirde, Mesrûk'un, üstadı Abdullah b. Mes'ûd'dan ve diğer bazı sahâbîlerden yapmış olduğu yüzlerce rivâyet zikredilmektedir. Ayrıca onun bizzat kendi açıklama ve yorumlarına da yine aynı eserlerde yer verilmiştir. Kûfe tefsir Ekolü'nün önde gelen temsilcilerinden sayılan Mesrûk'un söz konusu rivâyetleri geniş ve müstakil diğer bir çalışmanın konusu olduğu için şimdilik bu kısa işâretle iktifâ ediyoruz.

8. Tahmini Ömrü ve Vefatı

Mesrûk Mısır'da,¹⁵⁴ Ziyad'ın onu görevlendirdiği Silsile'nin Vâsıt bölgesinde vefat etmiştir. İbn Sa'd onun vefat tarihini hicrî 63 olarak kaydeder. Genel kanaatte

¹⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 294.

¹⁴⁸ İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 405.

¹⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 285; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 311; İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 405-406; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 454.

¹⁵⁰ Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 747; Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 95.

¹⁵¹ İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 397.

¹⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 285; İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 396.

¹⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 149.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-tarîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1997, III, 210.

bu yöndedir.¹⁵⁵ Vefat yılı olarak 62¹⁵⁶ ve 73¹⁵⁷ tarihlerinin de zikredildiği görülmektedir. Uzun ve bereketli bir ömür süren Mesrûk'un, Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) halifeliliği¹⁵⁸ ve 'Ubeydullah b. Ziyad'ın (ö. 67/686) Kûfe-Basra bölgesi valiliği sırasında,¹⁵⁹ 90 yaşlarında vefat etmiş olduğu da bize ulaşan nakiller arasındadır.¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Mesrûk, Câhiliye döneminde yani Hz. Peygamber'e (sas) nübüvvet görevi verilmeden önce dünyaya gelmiştir.¹⁶¹ Bu da onun yaşı ile ilgili rakamı teyit eder niteliktedir.

Bazı kaynaklarda Mesrûk'tan bahsedilirken "Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) arkasında namaz kıldı"¹⁶² dendiğine ve Mesrûk'un vefat tarihi genel kanaate göre hicrî 63/683[?] olduğuna göre, onun ömrünün 50 seneden fazlası ashâb ve tâbiûn arasında geçmiş demektir. Şu halde onun, başta Hz. Ebû Bekir ve diğer üç halife olmak üzere kesin rakam vermenin mümkün olmadığı derecede çok sahâbîyi görmüş ve onlardan istifade etmiş bir şahsiyet olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Mesrûk b. el-Ecda'nın muhadramûndan olduğu ve Hz. Ebû Bekir zamanına yetişip onu gördüğü aktarılmıştır. Buna bereketli ve uzun ömrünü de eklediğimizde, onun yüzlerce sahâbiyle mülâkî olduğu sonucu çıkmaktadır. Mesrûk, Kûfe tefsir okulunun/ekolünün önde gelen temsilcilerinden olup Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencisidir. Bize ulaşan rivâyetlerden onun İbn Mes'ûd'dan sonra en çok istifade ettiği sahâbinin Hz. Âişe olduğu görülmektedir. Son derece müttakî, zühd ve verâ sahibi olan Mesrûk'un, Hz. Osman'a ve Nehrevân'da Hz. Ali'ye destek verenlerden olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Cemel, Sıffin ve diğer bir takım siyasi kargaşalardan mümkün olduğunca uzak durmuştur. Çevresindekilere de baş gösteren fitnelere karışmamalarını tavsiye etmiştir. Hayatını daha ziyâde ilim ve ibadetle geçirdiği anlaşılan Mesrûk, İslâm Devleti adına kadılık, zekât toplama âmilliği gibi bazı görevlerde de bulunmuştur. Ancak bu görevleri gerçekten birer görev ve sorumluluk olarak, pek de hazzetmeden yaptığı anlaşılmaktadır. Tâbi'ûnun ilimle meşgul olan kesiminin genellikle mevâlîden olduğu bilinmektedir. Kezâ mevâlîden olan Mesrûk'un öğrencilerinin bir kısmı kendisi gibi tâbiî âlimlerinden olan şahsiyetlerdir. Bu da bize onun doksan yıla ulaşan uzun

¹⁵⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 145; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 19; İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 437-440; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 457; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, V, 26; İbn Hacer el-Askalânî, el-Hâfiz Ebu'l-Fadl Şihabüddin Ahmed, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI, 230; Yâfi'î, Ebû Muhammed Affüddîn Abdullah b. Es'ad, *Mir'âtu'l-cinân ve 'İbretü'l-yakzân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 112.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 145; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 456; İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 398, 438; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 88; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 457.

¹⁵⁷ Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 730; Bâcî, *et-Ta'dil*, II, 747.

¹⁵⁸ Ebû Bişr ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 695.

¹⁵⁹ Geniş bilgi için Bk. Yüksel, Ahmet Turan, "Ubeydullah b. Ziyad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLII, 29-30.

¹⁶⁰ İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 437.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Mahmud Muavvıd/Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, V, 150.

¹⁶² Bk. İbn 'Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, LVII, 406.

hayatında, gerek tâbi'ünden gerekse etbâu't-tâbiünden yüzlerce ilim ehline üstadlık yapmış olduğunu göstermektedir. Makale sınırları içerisinde her ne kadar değinmeye imkân bulamadıysak da hadîs ve tefsir literatüründe bize Mesrûk kanalıyla intikal eden binlerce rivâyet bulunmaktadır. Ekseriyetle Ebu'd-Duhâ Müslim, Ebû İshâk, Ebû Vâil, Şa'bi gibi meşhûr bilginlerin ondan aktarmış olduğu bilgi ve rivâyetler, Mesrûk'un tefsir, hadîs, fıkıh ve kıraat gibi İslâmî ilimlerin bugüne gelişine sağladığı katkıyı gözler önüne sermektedir. İlmî yönüne insânî faziletleri, takvâsı, ibadeti ve zühdü de eklenince onun Müslümanlar için tam bir örnek şahsiyet ve rol model olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- 'Absemî, el-Kâdi Muhyiddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Tertîbü'l-emâli'l-hamîsiyye*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Abdürrezzak es-San'ânî, İbn Hümmam Ebû Bekir el-Himyârî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, I-XI, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî, Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Aksâ, 1406/1985.
- , *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût/Âdil Mürsid ve dğr., I-XLV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, ss. 531-533.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Meğâni'l-ahyâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Cündî el-Yemenî, Bahâüddîn, *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâi ve'l-mülûk*, thk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Ekva' el-Hivâlî, I-II, Mektebetü'l-İrşâd, San'â 1995.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsa, *Şu'abu'l-ıman*, thk. Abdülâlî Abdülhamîd Hâmid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Half el-Kurtubî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I-III, Dârü'l-Livâ, Riyad 1986.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, I-VIII, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmanîyye, Haydarâbad ty.
- Cürcânî, Ebû Ahmed b. Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud/Ali Muhammed Muavvid, I-IX, el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Dabbî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Bağdâdî, *Ahbâru'l-kudât*, I-III, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1947.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdadî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, thk. Bûrân ed-Danâvî/Kemal Yusuf el-Hût, I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1985.
- , *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, I-V, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986.
- Ebû Bişr ed-Dülâbî, Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Sa'îd b. Müslim el-Ensârî er-Râzî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, I-III, Dârü İbn Hazm, Beyrut 1421/2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, nşr. Mahmûd Avvâme, I-V, Dârü'l-Kible, Cidde/Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1998.
- Ebû İshâk eş-Şirâzî, İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Dârü'l-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970.
- Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî/Dârü'l-Fikr/Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989.
- , *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Küsevî Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Endelûsî, Ebû Abdillâh el-Mâlikî, *et-Temhîd ve'l-beyân fî makteli's-şehîd Osman*, thk. Mahmûd Yusuf Zâid, Dârü's-Sekâfe, Katar 1985.
- Erul, Bünyamin, "Mesrûk b. el-Ecda'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, ss. 336-337.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Civân el-Farisî, *el-Ma'rifetu ve't-tarih*, thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî, I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed, *es-Sünne*, thk. 'Atıyye ez-Zehrânî, I-VII, Dârü'r-Râye, Riyad 1989.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XVI, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *el-Müttefak ve'l-müfterak*, thk. Muhammed Sâdık Âydan el-Hâmidî, I-III, Dâru'l-Kâdirî, Dımaşk 1997.
- Hizmetli, Sabri, "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1985), ss. 149-176.
- İsbahânî, Ebu's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*. Thk. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Belüşî, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- İbn Abdilberr b. Âsım el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlihi*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1994.
- İbnü'l-'A'râbî, Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed el-Basrî, *Mu'cemu İbni'l-'A'râbî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Hüseynî, I-III, Dâru İbni'l-Cevzî, Suûdî Arabistan 1997.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dımaşk*, thk. 'Amr b. Garâme el-Umrevî, I-LXXX, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1995.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebûbekir Ahmed Züheyr b. Harb, *Târîhu'l-kebir*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, I-IV, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kâhire 2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Mahmud Muavvîd/Adil Ahmed Abdülmevcud, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- , *el-Kâmil fî't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, I-X, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I-III, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1933.
- İbn Hacer el-Askalânî, el-Hâfız Ebu'l-Fadl Şihabüddin Ahmed b. Ali, *el-İşâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud/Ali Mahmud Muavvîd, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, I-X, Dâiretül-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, I-II, Dâru İhyâ'it-Kütübî'l-Arabîyye, Beyrut ty.
- İbnü'l-Mübarek, Ebû Abdurrahman Abdullah et-Türkî, *ez-Zühed ve'r-Rekâik*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbnü'l-Müstevfî, Mübarek b. Ahmed b. Mübarek el-Lahmî, *TârîhuErbil*, thk. Sami b. Seyyid Hammas es-Sakkâr, I-II, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Bağdat 1980.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyrî, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, I-IV, Cidde 1979.
- İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, Mekke 1984.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sikati ve's-sedâd*, thk. Abdullah el-Leysî, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc, *Muhtasar (Kıyâmu'l-Leyl, Kıyâmu Ramadân, Kitâbu'l-Vitr)*, Hadîs Akademi, Faysalâbad 1988.
- Mizzî, Cemalüddin Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tezhîbü'l-kemal fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddin el-Bekcerî el-Hıkrî, *İkmâlu tezhîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed/Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim, I-XII, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 2001.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Abdürrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, I-II, İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medîne 1984.
- Nedvî, Seyyid Süleyman, *Sîretü Seyyideti Âişe*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 2003.
- Nesâî, el-İmam Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im eş-Şiblî, I-X, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Tezhîbu'l-esmâi ve'l-luğât*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Serrâc, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshak el-Horasânî, *Hadîsu's-Serrâc*, thk. Hüseyin b. 'Ukkâşe b. Ramazan, I-IV, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire 2004.
- Sezikli, Ahmet, "Amr b. Ma'dükerîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, 88.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Ebu'l-Muzaffer, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, thk. Heyet, I-XIII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Şam 2013.

- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire ty.
- , *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed/Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire ty.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr/Muhammed Seyyid Câdu'l-Hakk, I-V, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1414/1994.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed Afifuddîn Abdullah b. Es'ad, *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Yüksel, Ahmet Turan, "Ubeydullah b. Ziyad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, ss. 29-30.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- , *Tarîhu'l-İslam ve Vefâyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XV, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd, *el-A'lam*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.